

รศวรรณกรรมในสรรพสิทธิ์คำฉันท์

ธงชัย แสงเจีย*

บทคัดย่อ

การศึกษารศวรรณกรรมในสรรพสิทธิ์คำฉันท์ที่ผ่านมายังให้คำอธิบายไม่ครอบคลุมรศวรรณกรรมทั้งหมดที่ปรากฏในต้นบท บทความนี้มุ่งพิจารณารศวรรณกรรมในสรรพสิทธิ์คำฉันท์โดยใช้ความรู้เกี่ยวกับรศวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีบาลีและสันสกฤต ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าสรรพสิทธิ์คำฉันท์มีรศวรรณคดีครบทั้ง ๙ รศ สามารถอธิบายรศวรรณกรรมได้แตกต่างจากการศึกษาที่เคยมีมา ทั้งยังแสดงถึงพระอัจฉริยภาพของผู้ทรงพระนิพนธ์ได้อีกทางหนึ่ง

* อาจารย์ประจำโปรแกรมวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

Rasa in Sapphasitthi Khamchanda

Thongchai Sae-chia

Abstract

Previous studies of *Rasa* in *Sapphasitthi Khamchanda* still leave a gap for further study on *Rasa*. The aim of this article is to offer an alternative analysis of *Rasa* based on the Pali and Sanskrit literary theories. The result shows that *Sapphasitthi Khamchanda* contains all nine types of *Rasa*, incompatible with the results from other previous studies. This reflects the intellect of the composer, His Holiness Prince Paramanuchit Chinorot.

ความนำ

สรรพสิทธิ์คำฉันท์เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ผ่านมาการศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้มีทั้งในแง่ประวัติวรรณกรรม เพื่อสันนิษฐานถึงเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ศึกษาในเชิงเปรียบเทียบกับชาดกซึ่งเป็นที่มาของเรื่อง หรือศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์เพื่อมุ่งพิจารณาพระอัจฉริยภาพร่วมกับวรรณกรรมอื่นๆ ที่ทรงพระนิพนธ์

จากการทบทวนงานวิจัย ๓ เรื่องที่ศึกษารสวรรณกรรมในสรรพสิทธิ์คำฉันท์ ได้แก่ การศึกษาของเอมอร ชิตตะโสภณ (๒๕๑๓) ซึ่งกล่าวถึงรสวรรณกรรมตามตำราอสังการศาสตร์ แต่กล่าวถึงเพียง ๔ รส คือ ศฤงคารรส^๑ วัชรรส กรุณารส และศานตรส การศึกษาของวิรัช ปิยสุนทรวงษ์ (๒๕๒๔) ซึ่งกล่าวถึงรสวรรณกรรมโดยอาศัยแนวคิดเรื่องรสแห่งกาพย์กลอนตามที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย ๔ รส คือ

^๑ เนื่องจากชื่อเรียกนั้นสะกดต่างกันออกไปตามตำราแต่ละเล่ม ในที่นี้จะยึดตามอสังการศาสตร์ของวาทกัญญา

เสาวรจณี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง และสัลลาปังคพิสัย และการศึกษาของชุดิมา เลิศนันท์ทกิจ (๒๕๕๕) ซึ่งกล่าวถึงรศวรรณกรรม ๓ รศ คือ วีรรศ ศฤงคารรศ และ อหฤตรศ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะมหากาพย์ใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์* ผู้วิจัย เห็นว่า การกล่าวถึงรศวรรณกรรมของ*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*ในงานวิจัยข้างต้นยังไม่ครอบคลุมรศวรรณกรรมที่ปรากฏใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*เท่าใดนัก ทั้งยังไม่สามารถ พิจารณาพระอัจฉริยภาพของผู้ทรงพระนิพนธ์ที่ปรากฏผ่านการสร้างสรรค์วรรณกรรม นี้ได้เช่นที่ควรจะเป็น

บทความนี้มุ่งพิจารณารศวรรณกรรมใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*โดยอาศัยทฤษฎีรศ วรรณกรรมของสันสกฤต ซึ่งสามารถให้คำอธิบายเกี่ยวกับรศวรรณกรรมใน*สรรพสิทธิ์ คำฉันท์*ได้แตกต่างจากที่เคยมีมา

ที่มาของ*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*และความแตกต่างจากต้นเค้าเรื่อง

ที่มาของ*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*น่าจะมาจากชาดก ดังคำประพันธ์ในช่วงสุดท้าย ความว่า

ฟังเรื่องเพื่องชื่อฤาวย วรพจนพิปราย
ประกาศแก่มวญเษธา
แสดงฉันทสรรพสิทธิทุรา ฎาโดยอรรธา
นิเทศอธิบายบริบูรณ์

(ปรมาณุชิตินิโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๖๘)

ข้อความข้างต้นกล่าวอย่างชัดเจนว่า*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*มีที่มาจากชาดก (ชาฎก) เมื่อเทียบกับ*ปัญญาชาดก*แล้วพบว่าตรงกับชาดกเรื่องที่ ๔๐ ชื่อ*สรรพสิทธิชาดก* ทว่าสำนวนชาดกซึ่งเป็นต้นเค้าของพระนิพนธ์ที่แท้จริงน่าจะเป็นฉบับอื่นที่มีได้รวบรวม อยู่ใน*ปัญญาชาดก* เพราะการแปลปัญญาชาดกเป็นภาษาไทยนั้นเกิดขึ้นภายหลัง การนิพนธ์*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*เป็นเวลา ๙๐ ปี “แต่จะเป็นฉบับใดนั้นไม่สำคัญเพราะ ทุกฉบับมีเนื้อความตรงกัน” (วิรัช ปิยสุนทรวงษ์, ๒๕๒๔, น.๒๗)

อย่างไรก็ดีจากการเปรียบเทียบสรรพสิทธิ์คำฉันท์กับสรรพสิทธิชาดก ซึ่งเป็นต้นเค้าเรื่อง พบว่ามีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง กล่าวคือ มีเหตุการณ์ที่เพิ่มเข้ามาในสรรพสิทธิ์คำฉันท์แต่ไม่พบในสรรพสิทธิชาดก เช่น เหตุการณ์สามกษัตริย์ยกทัพชิงนางสุพรรณโสภาจากพระสรรพสิทธิ์ เหตุการณ์ยักษ์กาลจักรลักพาตัวนางสุพรรณโสภา เป็นต้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างสรรพสิทธิชาดกและสรรพสิทธิ์คำฉันท์แล้วพบว่าเหตุการณ์ที่เพิ่มขึ้นในสรรพสิทธิ์คำฉันท์มีดังนี้

๑. เหตุการณ์การสุมพรของนางสุพรรณโสภา ในฉบับชาดกมิได้กล่าวถึงอย่างละเอียด กล่าวเพียงว่าเมื่อพิธีอภิเษกสมรสเสร็จสิ้น ทั้งสองได้เดินทางกลับอลิคนคร ทว่าในฉบับคำฉันท์กล่าวถึงรายละเอียดของเหตุการณ์หลังจากการสุมพรด้วย

๒. เหตุการณ์ที่สามกษัตริย์ยกทัพจะชิงนางสุพรรณโสภา เป็นเหตุให้พระสรรพสิทธิ์ต้องออกรบ เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในฉบับชาดก

๓. เหตุการณ์ที่ยักษ์กาลจักรลักพาตัวนางสุพรรณโสภา เป็นเหตุให้พระสรรพสิทธิ์ต้องออกติดตามนางและได้สู้กับยักษ์ เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในฉบับชาดก เช่นเดียวกัน

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่เพิ่มขึ้นมีส่วนทำให้เนื้อเรื่องน่าตื่นตาตื่นใจและชวนติดตามมากขึ้น นับว่าช่วยสร้างสีสันให้กับเรื่องมากกว่าที่ปรากฏในฉบับชาดก ทั้งยังสอดคล้องกับวรรณกรรมแนวจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทยด้วยอีกประการหนึ่ง

เนื้อเรื่องของสรรพสิทธิ์คำฉันท์กับแนวคิดเรื่องวรรณกรรม

เนื้อเรื่องของสรรพสิทธิ์คำฉันท์กล่าวถึงตัวละครพระสรรพสิทธิ์ว่าได้ยื่นข่าวเกี่ยวกับความงามของนางสุพรรณโสภาและพิธีสุมพรจึงได้เดินทางไปยังเมืองศิริพัชณ ที่นั่นพระสรรพสิทธิ์ได้พบกับสามกษัตริย์ คือ พรหมทัตถ์ เกรรพย์ และโกศล ซึ่งมาสู่ขอนางสุพรรณโสภาด้วยเช่นกัน ทว่าไม่ประสบผลสำเร็จเพราะไม่สามารถทำให้นางพูดตอบด้วยได้ พระสรรพสิทธิ์จึงใช้วิธีถอดดวงจิตของอำมาตย์แล้วเล่านิทานปริศนาให้อำมาตย์แก้ปริศนา เมื่ออำมาตย์แก้ปริศนาไม่ได้นางสุพรรณโสภาจึงแก้ปัญหานั้น

แทนทำให้ได้พบกับพระสรรพลิทธิโดยตรง ทั้งคู่จึงได้อภิเษกสมรสกัน สามกษัตริย์เมื่อทราบข่าวดังนั้นจึงได้ยกทัพมาหวังชิงนาง ทว่าพระสรรพลิทธิได้ใช้วิธีถอดดวงจิตของสามกษัตริย์ไว้ที่รททงทำให้ไม่สามารถรบได้และชนะสามกษัตริย์ในที่สุด เมื่อเสร็จศึกแล้วพระสรรพลิทธิและนางสุพรรณโสภาจึงได้ครองรักกันอย่างมีความสุข ทว่าอยู่มาวันหนึ่งพระสรรพลิทธิคิดถึงเมืองอลิคนครที่ได้จากมาเป็นเวลานานแล้ว จึงได้เดินทางกลับเมืองของตนพร้อมนางสุพรรณโสภา ระหว่างทางยักษ์กาลจักรมาลักพาตัวนางสุพรรณโสภาไป พระสรรพลิทธิจึงออกติดตามหาและต่อสู้กับยักษ์กาลจักรโดยใช้วิธีถอดดวงจิตเช่นเดิม ทำให้สามารถเอาชนะยักษ์กาลจักรได้และกลับไปปกครองอลิคนครอย่างสงบสุข

เนื้อเรื่องของ*สรรพลิทธิคำฉันท์*นอกจากจะมีเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่ชวนให้ติดตามแล้ว ยังเอื้อให้เกิดอรรถรสอันหลากหลายมากขึ้น เช่น เหตุการณ์ที่พระสรรพลิทธิรบกับสามกษัตริย์ทำให้เกิดความตื่นเต้น เหตุการณ์พระสรรพลิทธิพลัดพรากจากนางสุพรรณโสภาเนื่องจากยักษ์กาลจักรลักพาตัวไปชวนให้เกิดความสงสารและอยากติดตามเรื่องราวมากขึ้น เป็นต้น อรรถรสหรือวรรณกรรมเป็นสิ่งที่วิไทยให้ความสำคัญ ถือเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยตกแต่งวรรณกรรมให้ไพเราะมากขึ้น ดังการเปรียบเทียบใน*อสังการศาสตร์* (วาคัญ, ๒๕๕๐, น.๕๑) ความว่า “ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้วอาหารไม่อร่อยฉันใด กาพย์ปราศจากรสก็ไม่อร่อยฉันนั้น” นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรสว่า “รสคือสลายีภาวะ อันวิภาวะ อนุภาว สาตวิก และวชิการี ทั้งหลายได้ส่งเสริมให้เด่นขึ้นแล้ว” (วาคัญ, ๒๕๕๐, น.๕๑) ทว่าใน*อสังการศาสตร์*นั้นมิได้อธิบายละเอียดว่าองค์ประกอบแต่ละอย่างคืออะไรและส่งผลอย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับวรรณกรรมที่อธิบายได้อย่างชัดเจนปรากฏอยู่ในงานวิจัยของกุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙) ดังได้กล่าวไว้ว่า รสหมายถึงรสชาติที่เกิดจากภาวะหรืออารมณ์ของกวีที่ถ่ายทอดมาสู่ผู้ฟังหรือผู้อ่าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภาวะเป็นตัวก่อให้เกิดตรสในใจของผู้อ่านผู้ฟัง ภาวะแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ สลายีภาวะ หมายถึงพื้นอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติสามัญแก่มนุษย์ และวชิการีภาวะ หมายถึงภาวะเสริมหรือภาวะที่เป็นตัวเปลี่ยนแปลงซึ่งทำให้ได้รับรสอารมณ์ต่างไปจากพื้นอารมณ์

ของกวี ภาวะอันทำให้เกิดรสต้องอาศัยเหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) เหตุของภาวะหมายถึงเหตุการณ์ บุคคล หรือสิ่งต่าง ๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเรื่องให้เป็นสาเหตุให้เกิดภาวะต่าง ๆ ขึ้นแก่ตัวละคร ส่วนผลของภาวะหมายถึงการแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละครนั้น

รสรวรรณกรรมในสรรพสิทธิ์คำฉันท์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงพระนิพนธ์สรรพสิทธิ์คำฉันท์คงจะทรงศึกษาแนวคิดเรื่องรสรวรรณคดีตามแนวทางของสันสกฤตมาเป็นอย่างดี^๒ ทั้งจากตำราภาษาบาลีในเวลาที่ทรงผนวชและจากรรณคดีของไทยในสมัยอยุธยาที่มีการแสดงรสรวรรณกรรมอย่างหลากหลาย อีกทั้งสันนิษฐานว่าผู้ทรงพระนิพนธ์คงจะทรงพระดำริว่าสรรพสิทธิชาดกซึ่งเป็นต้นเค้าเรื่องแต่เดิมนั้นจัดชิดราบเรียบ ไม่น่าประทับใจ จึงได้เพิ่มเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้าไปเพื่อให้สามารถทรงพระนิพนธ์สรรพสิทธิ์คำฉันท์ได้อย่างมีรสหลากหลายครบทั้ง ๙ รส คือ ศฤงคารรส วีรรส กรูณารส หาสุยรส อหฤตรส ภัยานกรส เราทรรส พิภตสรส และศานตรส ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ศฤงคารรส

วาคูภว (๒๕๕๐, น.๕๑) กล่าวถึงศฤงคารรสไว้ว่าเป็นรสที่สามิภรรยาปฏิบัติต่อกันด้วยความรักใคร่ แบ่งเป็นสองอย่างคือในคู่ที่อยู่ด้วยกันและในคู่ที่พรากจากกัน แต่ละอย่างนั้นก็แบ่งได้เป็นสองชนิดคือเป็นไปอย่างลับและเป็นไปอย่างจะแจ้ง

^๒ มีนักวิชาการกล่าวว่า พระพิมลธรรม ผู้แต่งสังคีตยวงค์และเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คงได้ถ่ายทอดกลวิธีการประพันธ์และหลักองค์การต่าง ๆ ให้แก่กวีเอกพระองค์นี้ด้วย อีกทั้งการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์/รุ่มสมไพธีกถาฉบับบาลีก็ย่อมจะต้องนำหลักองค์การของบาลีมาใช้อย่างมีต้องสงสัยยิ่งไปกว่านั้น เมื่อทรงพระนิพนธ์วรรณคดีบันเทิง คือ สมุทโฆษคำฉันท์กับสรรพสิทธิ์คำฉันท์และวรรณคดีสุดดีเรื่องตะเลงพ่าย ซึ่งล้วนมีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้องค์การ ก็ได้ทรงแสดงพระอัจฉริยภาพในการประพันธ์ตามหลักของวรรณคดีบาลีอย่างเด่นชัด (กุสุมา รัชมนิ, ๒๕๔๙, น.๙๘-๙๙) อย่างไรก็ดี ข้อสรุปดังกล่าวเป็นทัศนคติซึ่งยังไม่ถึงที่ยุติเสียทีเดียว

กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๔-๑๒๕) กล่าวว่าศฤงคารรสคือความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก ๒ ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมโมคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมมะ) ความรักแบบสัมโมคะนั้นมีเหตุของภาวะคือการอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวयงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การดูไปด้วยของหอมและประดับด้วยมัลย์ การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะได้แก่พูดจาอ่อนหวาน จริตกริยาเข้มข้อย ชำนาญชยาตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมมะนั้นมีเหตุของภาวะคือการพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะได้แก่ท่าทางหมดอาลัยตายอยาก สงสัย วิตกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น

นอกจากนี้พระคัมภีร์สุโพราลังการ (๒๕๑๒, น.๓๑๙-๓๒๐) ยังกล่าวถึงศฤงคารรสไว้เช่นกัน โดยกล่าวว่ามี ๓ ประเภท ได้แก่ โยโคะ วิโยโคะ และสัมโมคะ ประเภทสัมโมคะนั้นปรากฏตรงกับที่กุสุมา รัชมณีกล่าวไว้ ประเภทวิโยโคะก็ปรากฏตรงกับแบบวิประลัมมะ เหลือเพียงประเภทโยโคะที่กุสุมา รัชมณีไม่ได้กล่าวไว้ ศฤงคารรสประเภทโยโคะนี้คือลักษณะของชายหญิงที่ไม่เคยพบกันมาก่อนแล้วเพิ่งพบกัน ปรารถนาจะติดต่อกันด้วยกลวิธีที่ไปถึงความรักใคร่กัน

สรรพสิทธิ์คำฉันท์ปรากฏศฤงคารรสทั้ง ๓ ประเภท กล่าวคือ ศฤงคารรสประเภทโยโคะปรากฏในตอนที่น่างสุพรรณโสภาตอบคำถามของพระสรรพสิทธิ์หลังจากที่ไม่ยอมพูดกับผู้ใดเลย ดังความว่า

ฤชอบกอบกลพร้อมบ้องบุรบิน
 ปรีชาพิจารณาจันต์ ประจาก
 อ่อนอ้าวมางชมฤดูแลตุลละผัศภาคย์
 อ่อนอื่นสักหมื่นมาก บทัน
 อ่อนจิตรสวามิอันภูลกระสุนนุกุลภร
 ยายิ่งกว่าอ่อนอัน ภิปราย
 อ่อนใดในภพจะเปรียบประเทียบพหุชยา
 อ้ออรเสมอหมาย ฤมี

(ปรมาณูคติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๘๔)

ข้อความข้างต้นเป็นตอนที่นางสุพรรณโสภาแก้คำตอบของอำมาตย์ โดยกล่าวว่าสิ่งที่มีสัมผัสอ่อนยิ่งกว่านุ่นกับผมของสตรีก็คือสามที่มีจิตใจอ่อนโยนไม่แข็งกระด้าง การตอบคำถามนี้มีนัยสื่อความปรารถนาอันบ่งถึงความรักใคร่ของนางสุพรรณโสภาที่มีต่อพระสรพลสิทธิ์ที่สามารถทำให้เจรจาด้วยได้ เพราะเมื่อเจรจาด้วยแล้วก็เท่ากับเป็นการตกลงจะอภิเษกด้วย การที่นางสุพรรณโสภาสนทนากับพระสรพลสิทธิ์จึงสามารถจัดเป็นศฤงคารสประเภทโหยคะได้

นอกจากนี้เนื้อหาของ*สรพลสิทธิ์คำฉันท์*ส่วนที่กล่าวถึงเหตุการณ์หลังการสุมพรและการอภิเษกระหว่างพระสรพลสิทธิ์และนางสุพรรณโสภาจัดว่าเข้ากับศฤงคารสประเภทลัมโกคะเป็นอย่างมาก ดังตัวอย่าง

ขอคู่บรรณบัณฑิต	ขนิษฐคูเนยทอง
คู่ภักตร์คู่พจนสอง	ศุขคู่เชษมสม
คู่ครมขัตติยพฐ	ทิพย์คู่ประคองชม
คู่ชื่นรื่นในรศคม	สวคนธคันทา
คู่ชีพคู่ขนมคง	ดำรงชั่วชีวาคลา
ตราบลั่นศศิสุริยดา	รกรักอย่าร้างวาย
(ปรมาณูชิตินโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๘๗-๘๘)	

ข้อความข้างต้นเป็นตอนที่พระสรพลสิทธิ์กล่าวแสดงความรักต่อนางสุพรรณโสภาเพื่อขอร่วมเรียงเคียงหมอนด้วยภายหลังจากการอภิเษกสมรสเสร็จสิ้นลง วิวาห์คือการได้อยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ อนุวาทะคือการพูดจาอ่อนหวานต่อกัน ทำให้เห็นถึงความรักของตัวละครทั้งสองได้ชัดเจนขึ้น

ยิ่งไปกว่านั้นศฤงคารสประเภทวิประลัมภะก็ปรากฏใน*สรพลสิทธิ์คำฉันท์*ด้วย ดังตัวอย่าง

ใครหนอมาลอบลัก	อรอรคนารินทร์
ห่อนแจ้งประจักษ์	ตนาแห่งตำแหน่งตาม
ฤพระพศบอาศ	นะประพาศพนาราม
ภาแก้วผกากรม	รเห็จแห่งหิรัญศิริ

ญาโณสณฺณสิริภิกขุ	ธำรงค์จักรปาณี
น่าน้องครโลยลี	ยังหนห้องขะเฌียรสินธุ์
ญาพฤกษเทพา	คงคาเขตรศิขรินทร์
โอบอุ้มเอาเทพินทร์	ผยองห้องพิมานสถาน
ญาพิทยธรร	กินรนาคราชชะธาร
ธานพมาภพพาน	แลจกโถมไปโลมนวล
ญาหนึ่งสุบรรณบิน	บนเมฆินภูคิตควร
ลักองค์พอลุลอวล	คือกาภิกคิตป้าง

(ปริมาณุชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๔, น.๑๓๘)

ข้อความข้างต้นมาจากเหตุการณ์ตอนพระสรรพสิทธิ์คร่ำครวญหานางสุพรรณโสมภายหลังจากที่ยักษ์กาลจักรได้ลักพาตัวไป การกล่าวถึงการพลัดพรากจากกันระหว่างตัวละครเอกทั้งสองนับเป็นวิภาวะอันก่อให้เกิดอนุภาวะคืออาการคร่ำครวญของพระสรรพสิทธิ์ที่ร่ำร่าหานางสุพรรณโสมภายว่ามีผู้ใดบ้างที่จะมาลอบลักนางไป เช่นนี้จัดเป็นศฤงคารรสประเภทวิประลัมภะได้ นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาเป็นกรณารสได้ด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

จะเห็นได้ว่าสรรพสิทธิ์คำฉันท์ปรากฏศฤงคารรสทุกประเภทตามแนวทางที่พระคัมภีร์สุไพธาลังการแนะนำไว้

๒. วีรรส

อลังการศาสตร์ของวาคภฏ (๒๕๕๐, น.๕๔) กล่าวถึงวีรรสไว้เพียงว่า “วีรรสมีความเพียรเป็นสถาธิภาว และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาแต่ความเพียรในทางธรรม การรบ หรือการให้ทาน” นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่า วีรรสคือความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคณชั้นสูง (กุสุมา รัชมณี, ๒๕๔๙, น.๑๒๗) ความกล้าหาญมี ๓ อย่าง คือ กล้าให้ กล้าประพடுத்தธรรมหรือหน้าที่ และกล้ารบ อาจมีภาวะเสริมคือความมั่นคง ความพินิจ พิเคราะห์ ความจองหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ วิภาวะของความมุ่งมั่นได้แก่การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การ

แสดงพละกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่นได้แก่ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดใน
 การงาน เข้มแข็ง ชะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น

ในพระคัมภีร์สุไพธาลังการ (๒๕๑๒, น.๓๔๓) นั้นก็ได้กล่าวถึงวีรรสว่า “การ
 รจนาพันธะอันสำแดงเรื่องราวที่ทำให้ผู้สดับเกิดอาการตื่นเต้นคึกคัก มีน้ำใจจากหาญ
 ในเรื่องต่างๆ มีพรรณนาถึงการรบเป็นต้น จะเป็นสำแดงความกล้าหาญของบุคคลหรือ
 กองทัพก็ตามที่ ที่สามารถอาจองในสงคราม เป็นเรื่องของวีรรสทั้งนั้น”

เนื้อหาในสรรพสิทธ์คำฉันท์ที่แสดงถึงวีรรมีดังตัวอย่างต่อไปนี้

รับราชเสาวนีย์เปรม	อินโษฐบันเอม
โองการสนองบิณาน	
ไปคร่ำความเชื้อเปนการ	ผู้ข้าขอผลาญ
พินาศรนับรบรบตา	
จักจับสามชติยปัจจา	มิตรมอบบาท
ทุลิล่วงงายงาน	

(ปรมาณูชิตินโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๙๕)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระสรรพสิทธ์รับอาสาจะ
 ออกรบกับสามกษัตริย์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้กล่าวว่าพระสรรพสิทธ์มีขัดข้องที่จะออก
 รบกับสามกษัตริย์ตามที่มี “ราชเสาวนีย์” มา แสดงถึงความกล้าหาญของพระสรรพสิทธ์
 อันสอดคล้องกับวีรรส ภาวะของเหตุการณ์นี้คือความมั่นใจว่าจะรบชนะและจับสาม
 กษัตริย์มาได้ อนุภาวะที่เกิดขึ้นคือการไม่เกรงกลัวที่จะออกรบครั้งนี้

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงวีรรมีว่า

เฮอร์ห้องวิหาดลโทยม	ดุจน้ำเอาเดือนดาว
โดยอุตราภิมุขสรว	สินทพพาหนผาดผอง
เจวียงหัชฐครวัตรธนู	ครน้าวดำเลองประลอง
ชาวขรค์กระสันกรจ่านอง	จ่านหมั่นจักบันมาร
คว้างคว้างในหว่างนพพลา	หกหน่อนจักหึงกาล
ถันถึงพระหาพระหิมพานต์	ภพทตยธาดณี

(ปรมาณูชิตินโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๔๗)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนพระสรพสิทธิ์จะรบกับยักษ์กาลจักร โดยถือพระขรรค์พร้อมกวัดแกว่งอาวุธและเหาะไปยังป่าหิมพานต์เพื่อตามหายักษ์ วิภาวะของเหตุการณ์ตอนนี้คือท่าทางของพระสรพสิทธิ์ในเวลาที่จะเหาะบนท้องฟ้า นั้น มุ่งมั่น “ดูจันเฝ้าเดือนดาว” อีกทั้งการกวัดแกว่งอาวุธไปด้วยยังแสดงถึงความพร้อมที่จะรบพุ่งกับศัตรู อนุภาวะที่เกิดขึ้นคือการเดินทางไปป่าหิมพานต์อย่างรวดเร็ว พร้อมรบ และการที่ผู้อ่านได้ประจักษ์ถึงความกล้าหาญของพระสรพสิทธิ์ที่ไม่เกรงกลัวยักษ์ตนนี้

จากตัวอย่างทั้งสองข้างต้นจะเห็นได้ว่าวีรรสที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากเหตุการณ์ สองเหตุการณ์ที่ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงเพิ่มเข้ามาใน*สรพสิทธิ์คำฉันท์* การเพิ่มเหตุการณ์ ดังกล่าวนั้นเพื่อให้ทรงแสดงวีรรสได้อย่างเต็มที่ อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่าแม้ใน*อสังการศาสตร์*จะกล่าวไว้ว่าความกล้าหาญซึ่งเป็นที่มาของวีรสนั้นมี ๓ อย่าง ได้แก่ กล้าให้ กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ และกล้ารบ กระนั้นเหตุการณ์ที่เพิ่มเข้ามาล้วน มุ่งแสดงให้เห็นถึงความกล้ารบแต่เพียงประการเดียว ไม่ปรากฏความกล้าให้ และความ กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ ทั้งนี้ น่าจะเป็นไปได้ว่าผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงประสงค์ให้ เหตุการณ์การรบใน*สรพสิทธิ์คำฉันท์*โดดเด่นเป็นที่น่าจดจำ อีกทั้งยังอาจทรงพระดำริ ว่าการเพิ่มเหตุการณ์การสู้รบจะเข้ากับลักษณะเรื่องของวรรณกรรมแนวจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมมาแต่สมัยอยุธยา จึงทรงเพิ่มเติมเหตุการณ์ดังกล่าวเข้าไปใน*สรพสิทธิ์ คำฉันท์*

๓. กรุณารส

กรุณารสเกิดแต่สภาวะคือความโศก เมื่อจะให้บังเกิดรสนี้ควรกล่าวถึง อาการเหล่านี้ คือ ไหว้ ร้องไห้ หน้าซีดลง สลบ พุดอ้อมตัว รำพัน และหลั่งน้ำตา (วาคฎ, ๒๕๕๐, น.๕๔)

กุสุมา รัชสมัย (๒๕๔๙, น.๑๒๖) กล่าวว่ากรุณารสคือความสงสาร เป็นรส ที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี ๓ อย่าง คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความ อุตติธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือ ความไม่แยแส ความเหนื่อยอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความ หลง ความอ่อนเพลีย ฯลฯ วิภาวะของความทุกข์โศกคือการพลัดพรากจากคนรักโดย

ไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกแข่งด่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขังจองจำ ฯลฯ อนุภาวะของความทุกข์โศกพิגעแสดงออกด้วยการร้องไห้คร่ำครวญ ทว่านั่นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้น สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ไม่ให้ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา เช่น นั่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เป็นต้น

ใน*อสังกาสศาสตร์* (๒๕๕๐, น.๕๓) ยังได้กล่าวถึง “วิปุลมกุฏศุณฺดาร” หรือ ศุณฺดารสประเภทวิประลัมภะว่ามี “กฐณา” เป็นอีกลักษณะหนึ่ง และกล่าวว่าการแสดงรสนี้ทำได้โดยพรรณนาถึงเรื่องในอดีตที่ผ่านมาแล้ว จึงกล่าวได้ว่าศุณฺดารสประเภทวิประลัมภะที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้นนั้นสามารถจัดเป็นกฐณารสได้

ตัวอย่างกฐณารสจากเรื่อง*สรรพสิทธิ์คำฉันท์* มีว่า

ท้าวเสวยทุกข์พิลาปแลอาบสุขลดี
 อกอาธรรวี เทวศ
 โหยให้หาพนิดาปลงระมลเจต
 นาในพระนารศ ฤๅละ
 ไ้อ้อกอาตมประสบแลภบภยริปะ
 ก่อกำมกระอุทุกข์ รันทด
 ลอบลักอรรคพญยังตุงจิตรกำศรติ
 ทรวงเศร้าสลดหล่ม ฤไทย
 เหลือล้นพันที่จะพร้าแลร่ำพจนพิไร
 คือใครเอนดูบ้าง บมี
 แสนโคกพิโยกยุพเรศผู้ร่วมรมยปริ
 ดาดั่งชีวิวาย วินาศ
 ร้างรักร้างเยาวราชร้างรศสังวาศ
 ร้างศุขศิริไสยาศน์ บรรยงก์
 (ประมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๓๙-๑๔๐)

ข้อความข้างต้นเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระสรรพสิทธิ์คร่ำครวญหานางสุพรรณโสภา ภายหลังจากยักษ์กาลจักรลักพาตัวไปแล้ว พระสรรพสิทธิ์จึงรู้สึกทุกข์ใจ

เป็นอันมาก ภาวะที่ปรากฏคือการพลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน อนุภาวะที่เกิดขึ้นมีทั้งการร้องไห้ ตีอกชกตัว และรำพึงรำพันถึงความเศร้าโศกเสียใจ แม้อนุภาวะดังกล่าวจะขัดกับสถานะของตัวละครพระสรวพลีที่ที่เป็นชนชั้นสูงตาม คำกล่าวของกุสุมา รักษมนีข้างต้น แต่ก็สามารถพิจารณาได้ว่าเป็นเพราะความ ทุกข์โศกของพระสรวพลีที่นั้นมีมากจนไม่สามารถถกนุ่นไว้ในใจได้

๔. หาสุยรส

รสชื่อหาสุนั้นปราชญ์ว่ามีกรู้สึกขบขันเป็นสภาวะ ภาวะขบขันเกิดแต่ การเห็นว่ากิริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวพิลึก การที่มหาบุรุษรู้สึกขบขันมีอาการ ยิ้มที่แก้มและตา และแยมริมฝีปาก คนปานกลางมีอาการอ้าปาก และส่วนคนเลวนั้น ลักษณะประกอบไปด้วยเสียง (วาคูภฏ, ๒๕๕๐, น.๕๔) หรือกล่าวได้ว่า หาสุยรสคือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความขบขัน (กุสุมา รักษมนี, ๒๕๔๙, น.๑๒๕-๑๒๖) ความขบขันแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง ภาวะของความขบขันได้แก่การแต่งตัวแปลกๆ การ ทำท่าแปลกๆ การพูดแปลกๆ อนุภาวะได้แก่การยิ้มหรือหัวเราะ

หากพิจารณาตามข้อความข้างต้นแล้ว *สรวพลี* คำฉันท์จะปราศจาก หาสุยรสอย่างสิ้นเชิง เพราะไม่มีเนื้อเรื่องตอนใดที่กล่าวถึงความขบขันหรือการ หัวเราะตามที่ปรากฏในข้อความดังกล่าว ทว่าใน*พระคัมภีร์สุไพธาลังการ* ปริเฉทที่ ๕ (๒๕๑๒, น.๒๙๒) มีกล่าวถึงหาสุยรสไว้ว่า

ภาวะ หสน หาส อากรร่าเรง ชื่อหาสะ ภาวะ ตสฺส วิภาโว อิตฺถิปจฺจค
ทสฺสนณอุปนาถิ อากรรมิเหินอวัยะที่ปกปิดและถูกต้องกันของหญิงเป็นต้น เป็น
ภาวะของหาสะนั้น อนุภาวะ อนุภาโว หตถจรมปทรณวิภูตหฺลสาถิ อากรรมิตบมือตบเท้า
และหัวเราะอย่างปรากฏชัดเป็นอนุภาวะ

เมื่อพิจารณาตามข้อความจาก*พระคัมภีร์สุไพธาลังการ*แล้ว เนื้อเรื่องจาก *สรวพลี* คำฉันท์ตอนต่อไปนี้สามารถจัดเข้าเป็นหาสุยรสได้

ท้าวฟงน้องท้าวทูลพี	ไรร่วมจรีลี
บละในบาทบริบาล	
สมดังเหตุไทยไสสานต์	อินเอนเอนการ
ตระกองพฐ์เทียมผรม	
ยวลย้วยปัญฐ์ขึ้นชวยฉม	เซอยแก้มแนมนม
บรรทบบำเทองกริธา	
เสวยศุขในสร้อยไสยา	ตราบแผ้วภาษา
รเรื่องอรุณรงฉาน	

(ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๑๐)

ข้อความข้างต้นเป็นเหตุการณ์หลังจากที่พระสรรพสิทธิ์ดำริจะเสด็จกลับอลิคนครและนางสุพรรณโสภาก็ยินดีที่จะเดินทางไปด้วย เมื่อทราบดังนั้นพระสรรพสิทธิ์ก็รู้สึกดีใจเพราะสมดังใจคิดจึงได้สวมกอดนางสุพรรณโสภาและเริ่มมีสัมพันธ์รักกัน ข้อความที่ว่า “เซอยแก้มแนมนม” ให้ภาพ “ถูกต้องถันของหญิง” ตามที่พระคัมภีร์สุโธธการระบุไว้อย่างชัดเจน ตรงไปตรงมา

นอกจากนี้หากพิจารณาว่า “หาสุยรสที่มีได้มีเจตนาล้อเลียนหรือเสียดสีแต่เป็นอารมณ์รื่นเริงหรืออย่างแท้จริงจะแทรกอยู่ในการแสดงรสนั้นๆ วรรณคดีที่มีศฤงคารสย้อมมีบทแสดงอารมณ์สนุกสนานรื่นเริงของตัวละคร” (กุสุมา รักษมณี, ๒๕๔๙, น.๑๗๕) การพรรณนาฉากเข้าพระเข้านางระหว่างพระสรรพสิทธิ์และนางสุพรรณโสภาก็นับว่าเป็น “อารมณ์รื่นเริงหรืออย่างแท้จริง” ที่แทรกอยู่ในบทกวีข้างต้นได้ หากพิจารณาตามนัยนี้ การบรรยายฉากสัมพันธ์ระหว่างพระสรรพสิทธิ์และนางสุพรรณโสภาภายหลังจากพิธีสุมพรแล้วก็สามารถจัดเป็นหาสุยรสได้เช่นกัน ดังความต่อไปนี้

สองเสวยยศมยอันเปรม	ปราโมทในหม
ห้องพิมานแมนเสมอ	
ปรีดาสุขกามอำเพอ	ไล่เหล่านลากลล
ลเบงลบองกริธา	
เทียรทิพยสังวาศสุลา	ลยโลกยแลมา
บรรเทียบบำเทองเทียมทัน	

แนบนิทฺธนิจเสนหฺประภีพฺรธํ ภูลเพอหมฺพฺพหฺรธํ
บรํภบโรยอภิมมยํ

(ปรํมานุชิตฺธิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๙๑)

การบรรยายบทเข้าพระเข้านางในตัวอย่างข้างต้นนี้อันที่จริงแล้วอาจจัดเป็น ศฤงคารรสประเภทสัมผัสโกศะ หรือความซาบซึ้งในความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกันก็ได้ แต่ดังที่ได้อ้างอิงไปแล้วว่า อารมณ์รื่นเริงหรือซาบซึ้งอย่างแท้จริงจะแทรกอยู่ในการแสดง รสอื่นๆ วรรณคดีที่มีศฤงคารสย่อมมีบทแสดงอารมณ์สนุกสนานรื่นเริงของตัวละคร การพรรณนาจากเข้าพระเข้านางใน *สรวทสิทฺธิ์* คำฉันท์จึงน่าที่จะจัดเข้าเป็นหาสุยรส ได้เช่นกัน ยิ่งเมื่อพิจารณาการสรรคำของผู้ทรงพระนิพนธ์ในตัวอย่างทั้งสองข้างต้น เช่น คำว่า “พฺพหฺรธํ” “เปรม” “ปราโมท” “ปริดา” “ศุข” “บำเพอง” จะเห็นได้ว่า คำเหล่านี้ล้วนสื่อถึงความรื่นเริงอันเป็นองค์ประกอบหนึ่งของหาสุยรส รสดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ทรงเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์เข้าไป ทำให้ *สรวทสิทฺธิ์* คำฉันท์ปรากฏหาสุยรสขึ้นอีกรสหนึ่ง

๕. อพฺภูตรส

อพฺภูตรสเป็นรสชนิดหนึ่งตามทฤษฎีวรรณคดีของสันสกฤตใน *อลังการศาสตร์* ของวาควภู (๒๕๕๐, น.๕๔) กล่าวไว้ว่า “อพฺภูตรส มีความรู้สึกประหลาดใจเป็น สถายีภาว ความรู้สึกประหลาดใจก็มีเกิดขึ้นด้วยได้เห็นหรือได้ยินถึงสิ่งที่ไม่น่าจะมีเป็น ไปได้” ทั้งยังกล่าวถึงอาการปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นเมื่อรู้สึกประหลาดใจไว้ด้วยว่า “ขณะรู้สึก ประหลาดใจ ตาเหลือก ขนลุก เหงื่อหยด ตาไม่กะพริบ และพูดว่าสาธุๆ หรือพูดเสียง สั่น” นอกจากนี้อพฺภูตรสคือความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความน่าพิศวง อันมี ๒ ประเภท คือเกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ (กุสุมา รักษมณี, ๒๕๔๙, น.๑๒๘) อาจมีภาวะเสริมคือความตื่นตระหนก ความ หวั่นไหว ความยินดี ความบ้าคลั่ง ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ การเห็นสิ่งที่เป็นมายาหรือมีเวทมนตร์ อนุภาวะของความน่าพิศวงคือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกิริยา เช่น การนิ่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ

เหตุการณ์จากเรื่อง*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*ที่แสดงถึงอภุฏธรนั้นคือข้อความดังต่อไปนี้

พระสาครศักดิ์สามมรรถ์	เปนสีหใจมประจัน
เกรนทร์เนนพสุธาร	
ยักษ์ยงปืนเปนอันทการ	จตุรงค์บันดาล
บุดุตระหนักไยนา	
พระยงปืนเปนจันทรา	โอภาษาอาภา
พิโรจำหรัศมี	
ตกต้องดัดกายินทรีย์	สินสอสุรี
ศิโรตม์รดาวดินแดน	
เกอดกลายกายอื่นหมื่นแสน	กลากลาดบมิแกลน
ก็เกลื่อนเข้ากลุ่มรุมรบ	
พระแสงแสงสิทธิท้าวทบ	มวญมารดาลสยบ
สยอนด้วยศรสังหาร	
หอนมอดม้วยมุดสุดปราน	คินขันธบันดาล
ดิเรกรูปอสุนิทร	
ร้อยครั้งตั้งตอนฤบดินทร	คินกายายิน
บสิ้นบุญวิญญาน	

(ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๕๒-๑๕๓)

ข้อความข้างต้นเป็นตอนที่พระสรรพสิทธิ์รบกับยักษ์กาลจักรซึ่งทั้งคู่แผลงศรเข้าหากัน ศรของพระสรรพสิทธิ์ก็กลายร่างเป็นราชสีห์เข้ารบกับยักษ์กาลจักร ยักษ์แผลงศรที่ทำให้เกิดความมืดมิดกลับไป พระสรรพสิทธิ์จึงแผลงศรที่ทำให้ท้องฟ้าสว่างราวกับยามที่พระจันทร์ส่องแสง และครั้นยังไปถูกตัวยักษ์กาลจักรด้วย ทว่ายักษ์นั้นไม่ตาย เพราะเมื่อถูกศรแล้วสามารถแยกร่างได้นับหมื่นนับแสนร่าง แม้ว่าพระสรรพสิทธิ์จะแผลงศรไปเท่าใดก็ไม่เป็นผลเพราะยักษ์นั้นสามารถฟื้นคืนชีวิตได้ คำประพันธ์ดังกล่าวนี้มีวิภาวะคือการได้เห็นสิ่งที่แปลกประหลาดที่เป็นมายาราวกับเวทมนตร์บันดาลให้เกิดขึ้น ส่วนอนุภาวนั้นไม่มีกล่าวถึงในเนื้อเรื่องแต่พิจารณาได้ว่าเป็นความรู้สึกแปลกใจหรือรู้สึกประหลาดใจที่เกิดขึ้นกับผู้อ่าน จะเห็นได้ว่าใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*มีเหตุการณ์ที่แสดงอภุฏธรด้วย

๖. ภยานกรส

วาคฏ (๒๕๕๐, น.๕๕) กล่าวถึงภยานกรสไว้ว่า “ภยานกรสมีความกลัวอันเกิดแต่การเห็นสิ่งที่น่าสยดสยองนั้นเป็นสถายีภาว การกลัวนั้นมักกล่าวเป็นลักษณะของหญิง คนชั้นเลว และเด็ก” ทั้งยังกล่าวอีกว่า “ในการบังเกิดรสนี้ นักปราชญ์พรรณนาถึงการมองไปทางทิศ^๓ ปากแห้ง ตัวสั่น พุดอ้อแอ้ หวาดหวั่น ทำหน้าซีดและสลดลงไป”

กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๗) กล่าวว่า ภยานกรสคือความเกรงกลัวเป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ เกิดจากการหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริมคือความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรั่นพรึง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัวได้แก่การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย การอยู่คนเดียว การไปในป่าเปลี่ยววกร้าง การทำผิด ฯลฯ อนุภาวะของความน่ากลัวได้แก่การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม เหตุการณ์ต่อไปนี้แสดงถึงภยานกรสได้

เนืองนองมองพลั่วทั่วหง	ซ้ายขวาน้ำหลัง
แลเหล่าพลไพรินทร์	
ยลเจ้าตนตกกายิน	ต่างตื่นใจจิน
ตนาตระหนกอกหวาม	
หวั่นฤทธิ์คิดครันสงคราม	จักยุทธ์พยายาม
คือชวนสกนธ์เคียงตาย	
ต่างโอนอุตมวงค์ต่างถวาย	อภิวาทนจำทาย
จำทูลทูลิบทมาลัย	
ขอพึงอดิศรสมการ	สมโพธิภินหาร
มหรตคักดิกฤษฏา	

(ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๐๔)

^๓ ข้อความนี้คัดตามต้นฉบับ

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงไพบูลทหารของสามกษัตริย์ หลังจากที่ได้เห็นว่า กษัตริย์ของแคว้นตนต่างสิ้นพระชนม์จากการรบกับพระสรพลสิทธิ์ ทำให้เหล่าทหาร “ตระหนกอกหวาม” หวั่นกลัวศึกสงครามครั้งนั้น และต่างก็หันมาถวายตัว ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระสรพลสิทธิ์ ความกลัวของไพบูลทหารนั้นมีวิภาวะคือการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์ทั้งสาม ส่วนอนุภาวะคืออาการหวาดกลัวและกิริยาทำความเคารพพระสรพลสิทธิ์ จะเห็นได้ว่าการเพิ่มเหตุการณ์รบกับสามกษัตริย์เอาไว้ให้สามารถแสดงภยานกรสผ่านเหล่าทหารที่อยู่ในการรบนั้นได้

๗. เราทรส

เราทรสมีความโกรธเป็นสถาปีภาวะ ความโกรธก็เกิดแต่การที่ศัตรูดูหมิ่นในโอกาสนั้นพระเอกประพุดต้อยอย่างน่าหวาดกลัว ชุนเฉียว และไม่อดโทษ ในโอกาสนั้นท่านพรรณนาถึงการที่พระเอกตบแขนของตนเอง พุดชมตนเอง คัดค้าน (ผู้อื่น) ขอดคิ้ว ดำว่าทำหายและฆ่าฟันศัตรูด้วย (วาคูภฏ, ๒๕๕๐, น.๕๕) อีกนัยหนึ่งเราทรสคือความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ (กุสุมา รัชมนิ, ๒๕๔๙, น.๑๒๖) อาจมีภาวะเสริมคือความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ฯลฯ วิภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพุดใส่ความ พุดให้เจ็บใจ ดูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อัจฉาริชยา ทะเลาะพุ่มเถียง ต่อดู ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธได้แก่การเหวี่ยง ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้าง ทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกิริยา คือเหวี่ยงออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย

เหตุการณ์ใน*สรพลสิทธิ์คำฉันท์*ที่แสดงถึงเราทรสมิดังนี้

ข้าวเพื่องเลี้ยงฟุ้งคั่งแขวง	สามขุนพุนแสง
ดั่งเพลงอันพลามลามฟาง	
ต่างตระริตรนงนาง	แขนงีกองนาง
คณิงอดสูดยาย	
เสียภักตร์รักนุชสุดาย	เพื่อนผู้หม่นช่าย
คือชาติโหดโหดเขา	

ล้วนพลแหล่หลามสามเรา จักโอนจักเอา
 อเรนทรฤทธอดปลดอดชนม์
 (ปริมาณุทธิติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๙๔)

ข้อความข้างต้นเป็นตอนที่สามกษัตริย์ทราบข่าวการอภิเษกระหว่าง
 พระสรพสิทธิ์กับนางสุพรรณโสภา ทั้งสามรู้สึกเคียดแค้นเพราะเสียหน้า วิภาวะ
 คือความรู้สึกอาฆาตแค้นและคำริที่จะออกรบ หมายถึงจะเอาชนะพระสรพสิทธิ์
 ให้จงได้ อนุภาวะคือการที่กษัตริย์ทั้งสามออกไปสู้รบกับพระสรพสิทธิ์
 อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงเราทรมมีว่า

พระภูลพิโรธไทยโดย	ทุบฐุตตยพาธา
ลอบลักพระอรรคอรสา	หัสเหตุประไลยหาญา
ไปแมคคคือดุรพ้อง	แลมาจงจันทาลพาล
ควรชนพิฆาฏชนมมาร	มรณันตรายกาย
เสร็จตระตระบัดชัติยนรา	ธิปราชฤสยา
รีบริดกันฐ์ศวกจำทาย	กรเทรอดธนูขรรค์
เหง่แห่งทิดัมภรพระลาญ	พลมารคังคร
เพี้ยมเฝ้าผู้เฝ้าพิภพอร	คดิศวรสุรแสน
ชั้นสารบรรหารพจนประกาศ	นฤนาททั้งดินแดน
เหวอยแทยอันทารุณแปลน	กำมก่อกระลีโย
ฉกองค์อนงค์นุชพฐ	สมรคูชีวาโดย
ปองโทษประโยชน์เพื่อยศใด	แลมาดลจันทาลท่า
เร่งยอมนุญดาตเียวฉบั	จงอย่าขัดอย่าแข่งคำ
ชีพยเชื่อจักเหลือสรวีประจำ	บประจากสทนภัย
แม้นมึงยังมานะทฤษฎ	จิตรระณรงคหมาย
ฉับฉับพริบจักจุจวาย	ชีวอดฤพลอดเป็น

(ปริมาณุทธิติโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๔๘-๑๔๙)

ข้อความดังกล่าวเป็นคำพูดของพระสรพสิทธิ์ก่อนที่จะลงมือสู้รบกับยักษ์
 กาลจักร โดยกล่าวถึงความผิดของยักษ์กาลจักรที่มาลักพาตัวนางสุพรรณโสภาไป
 โทษที่ควรได้รับนั้นคือความตาย วิภาวะของอารมณ์โกรธคือการกล่าวถึงความผิด

ของยักษ์กาลจักรและกล่าวข่มขู่หมายจะเอาชีวิต อนุภาวะคือการสู้รบกันระหว่างตัวละครทั้งสอง นอกจากนั้นการที่ผู้อ่านสามารถรับรู้อารมณ์โกรธของตัวละครได้ก็ถือเป็นอนุภาวะที่เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านด้วย จะเห็นได้ว่าสรรพสิทธิ์คำฉันท์มีเราทรสอยู่ด้วยดังตัวอย่างทั้งสองข้างต้น

๘. พิกตสรส

วาคฎ (๒๕๕๐, น.๕๕) กล่าวถึงพิกตสรสไว้ว่า “พิกตสรสมีความเกลียดชังเป็นสภาวะ ความเป็นสภาวะก็เกิดขึ้นโดยทันทีพอได้ยินถึงสิ่งที่ไม่ชอบ และมีอาการคือถ่มน้ำลายและทำหน้าบู๊เป็นต้น เว้นแต่หมาบรูษไม่ทำเช่นนั้น” นอกจากนี้พิกตสรสคือความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อน่ารังเกียจ ซึ่งมี ๒ ประเภท คือเกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง (กุสุมา รัชสมัย, ๒๕๔๙, น.๑๒๗) อาจมีภาวะเสริมคือความลึนลืม ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบื่อน่ารังเกียจได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อน่ารังเกียจคือการทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น ฯลฯ

ข้อความจากสรรพสิทธิ์คำฉันท์ที่แสดงถึงพิกตสรสมิดังนี้

พระแสงแสงศรอรุณฉาย	ทวยแพตยเหล็กกลาญ
ประไลยประลาศลาดขวัญ	
หัวหัวสิ้นบาทยอยยรร	หันกายหายกัน
ฐกรกระจัดพรวดตน	
ตกเกลื่อนกลางเวหาดล	ด้วยฤทธานนต์
ธนูเรนทรวงผลาญ	
ขุณย์กษยลักษณ์บริหาร	ตากตมพสุธาร
บุรุษไภยกาย	
(ปรมาณูชิตินิโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๕๑)	

ข้อความดังกล่าวมาจากเหตุการณ์ตอนที่พระสรรพลัทธีรบกับยักษ์กาลจักร พระสรรพลัทธีได้แผลงศรจำนวนมากไปยังบวรารักษ์ของยักษ์กาลจักร ด้วย ฤทธาณาพของศรที่ถูกตัวยักษ์เหล่านี้ทำให้ยักษ์ตัวขาด หัวขาด กระจัดกระจายเต็ม พื้นดินจนมีอาจประมาณนับได้ ภาวะของความน่ารังเกียจ น่าขยะแขยงที่ปรากฏ ในช่วงนี้คือศพยักษ์ที่ “ตากเตมพสุธาร” ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ชวนให้สavorอารมณ์ อนุภาวะ ที่เพิ่งเกิดขึ้นนี้ได้กล่าวถึงในเนื้อเรื่อง แต่พิจารณาได้ว่าเป็นอนุภาวะที่เกิดแก่ผู้อ่าน คือความรู้สึกน่าขยะแขยงกระทั่งทำให้น่าคิดว่าขมวดได้ จะเห็นได้ว่าในสรรพลัทธีคำฉันท์ มีเนื้อเรื่องที่แสดงพิภตุสรสหรือรสแห่งความน่ารังเกียจ น่าขยะแขยงได้

๙. ศานตรส

ในอสังการศาสตร์ของวาทกฏ (๒๕๕๐, น.๕๕) กล่าวถึงศานตรสไว้ว่า “ศานตรสมีความรู้ชอบอันมีอาการไม่ปรารถนาสิ่งใด ๆ นั้นเป็นสลาถิภาว ความรู้ชอบ ก็เกิดแต่การสละความรักความเกลียด”

กุสุมา รัชมณี (๒๕๔๙, น.๑๒๘) กล่าวถึงศานตรสว่าคือความสงบใจ เป็น รสที่เกิดจากการได้รับรู้ความสงบ เป็นความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา คือความสงบซึ่งเป็นความสุขและเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง อาจมีภาวะเสริม คือความไม่แยแส ความระลึกได้ ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความสงบได้แก่ การรู้ความจริงอันถ่องแท้ การพ้นจากโรค การมีจิตบริสุทธิ์ ฯลฯ อนุภาวะของความ สงบคือการข่มอินทรีย์ การประพฤติตามวินัย การแสดงความเมตตาปรานีต่อผู้อื่น เป็นต้น

ในพระคัมภีร์สุโฆธาลังการ (๒๕๑๒, น.๓๗๑-๓๗๓) กล่าวถึงภาวะของ ศานตรสว่าคือความรัก (เมตตา) ความกรุณา และความบันเทิง ทั้งยังอธิบายความ พิเศษของศานตรสว่ามีอยู่ ๓ สถานะ คือ ๑) เป็นรสคงตัวที่ไม่สามารถเพิ่มหรือลดได้ เหมือนรสอื่นๆ ๒) เป็นรสไม่ให้อิโชน กล่าวคือ ไม่ก่อให้เกิดอิโชนใดๆ ในเวลาที่ใช้เกิน พอติ และ ๓) เป็นรสที่ช่วยคลายรสอื่นๆ ที่จัดไป เพราะความเป็นรสจิต ราบเรียบ สามารถใช้ช่วยผ่อนคลายอารมณ์จากบทประพันธ์ช่วงอื่นที่มีรสต่าง ๆ ตัวอย่างการใช้ ศานตรสได้แก่ตอนพรรณนาชมธรรมชาติหลังมีเหตุการณ์รุนแรง เป็นต้น

สรรพสิทธิ์คำฉันท์ปรากฏบทพรรณนาชมธรรมชาติหลายแห่ง ดังตัวอย่าง

 บัดเสด็จจารกราชอาศนอนดูลย์
 เชอญชวนพูลชม ณะสระ
 โสภณพิมลชลาลดดาบั้ทมะระตะ
 ดาษเดียรด้วยเบญจะ กมล
 นานกเนืองมัยยาคนานิกรอนนด้
 ผุดคำคคล้ำชล ญอ่อน
 กรรกกัจจะชุมกับกุมภกรคคลอน
 สลิดสลาดสระหล่มสรหลอน สลิล
 ตระพงตระเพียนตระพากอีกฉนากฉลามสัจจรสิน
 ฐท่องโนวาริน รัตษ
 หมู่ช่อนชโดแลเทโพเทพาพรรณก็กลาด
 กรรโสงสังควาดห้วย ชลา
 กุ้งกั้งม้งกรกตตระโกกนิกรกา
 ครแหเหอรรครให้หา กระทิง
 (ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๑๗)

บทพรรณนาธรรมชาติข้างต้นเป็นเหตุการณ์ภายหลังจากที่พระสรรพสิทธิ์รบกับสามกษัตริย์เรียบร้อยแล้วและดำริจะเดินทางกลับอลิคนคร ผู้ทรงพระนิพนธ์กล่าวถึงสัตว์น้ำนานาชนิดที่พบในสระระหว่างที่พระสรรพสิทธิ์และนางสุพรรณโสภาเดินทาง วิภาვეคือการได้รู้ความเป็นอยู่และความสงบของธรรมชาติ อนุภาვეคือความรู้สึกสบายใจที่ได้พบเห็น และหากพิจารณาตามที่พระคัมภีร์สุไพธาลังการชี้แนะแนวทางไว้แล้วจะเห็นได้ว่าฉากพรรณนาธรรมชาตินี้ผ่อนคลายอารมณ์ภายหลังจากเหตุการณ์การสู้รบซึ่งอุดมไปด้วยรสจัดเช่นเราทรรสหรือวีรสได้เป็นอย่างดี

บทพรรณนาชมธรรมชาติอีกลักษณะหนึ่งที่พบในสรรพสิทธิ์คำฉันท์คือบทชมท้องฟ้าซึ่งมักจะไม่ปรากฏในวรรณคดีอื่นๆ ท้องฟ้าที่กล่าวชมนี้เป็นการชมดวงดาวในเวลากลางคืน ในตอนที่พระสรรพสิทธิ์และนางสุพรรณโสภาออกเดินทางกลับอลิคนคร ต่อหลังจากต่อสู้กับยักษ์กาลจักรแล้ว ดังความว่า

พิดห้องวิหาดลรดาษ	อภิลาศดารา
เรียบรายพพรายนภพลา	หกแล้วอัญญูเพนแ
ชวนโฉมยุพาพิมลภักตร	วรลักษณเลงแล
สัพตาศานกษัตรแปร	เสถียรที่ราศรีคลา
โนนอศุสนีคือทิมชาติ	อันลิลาศในคณา
ที่ถัดบรณูติกรณิปรา	กฏไก่อัณฐานปาน
หมู่สามสมมุติทุกกฎโป	ฎกกฎภูพาน
ที่สี่คือโรหิณันดาล	ดุจรมงมัยหมาย
หนห้าแห่งดาร์กรเมียร	มฤคเศียรฤคคาลาคลาย
ช่วงจัฐชื่ออหฺรประกาย	ประกาศเพียงเพตราสวรค์
โพนบุณพัชสัตมยล	กลไชย์นาวาพรรณ
บุยฟ้ายก็คล้ายบุษยอัน	นักษัตรอักษฺณสถาน
หมู่่นพการบคืออศเลข	ยลเฉกาชาชาฎ
มาษะระยะทศบันดาล	อันดับโดยราศรีมี

(ปรมาณุชิตินิรศ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๔, น.๑๖๑-๑๖๒)

บทชมท้องฟ้าข้างต้นกล่าวถึงหมู่ดาวฤกษ์จำนวน ๑๐ หมู่ ได้แก่ “อศุสนี ภรณี กฤษฏีกา โรหิณี มฤคเศียร อหฺร บุนนพัช บุษย อศเลข มาษะ” เนื้อหาในช่วงนี้ได้กล่าวถึงหมู่ดาวฤกษ์อื่นๆ ด้วย รวมทั้งสิ้น ๒๗ หมู่หรือที่เรียกว่า “สัตตาศานกษัตร” ตามคติทางโหราศาสตร์ไทย (วิศาลดรุณกร, ๒๕๖๖, คำนำ) ทว่าชื่อหมู่ดาวนี้เมื่อเปรียบเทียบกับชื่อหมู่ดาวที่ระบุไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ แล้วมีทั้งที่ตรงและไม่ตรงกับในตำราโหราศาสตร์ เนื่องจากด้วยรูปภาษาที่ต้องใช้ให้อีกกับการแต่งคำฉันท์ จึงใช้คำบาลีสันสกฤต หรือแผลงคำไปเพื่อให้ได้ครูลหตามต้องการ เช่น อศุสนี พจนานุกรมเขียนว่า อศฺวินี หมายถึง ดาวค่อม้า ดาวคุ่ม้า ดาวม้า หรือดาวอศฺวยุช (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖, น.๑๓๕๔) เป็นต้น บทพรรณนาธรรมชาตินี้^๔ นอกจากจะสร้างความแปลกใหม่แล้วยังพิจารณา

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณุชิตินิรศคงจะทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์มาเป็นอย่างดี เพราะนอกจากจะทรงสามารถกล่าวถึงดาวฤกษ์หมู่ต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนตรงตามลำดับดาโนในหนังสือตำนานดาวฤกษ์และตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ ๑ โดยที่ไม่ขัดกับการนำมาทรงพระนิพนธ์สรรพสิทธิ์คำฉันท์แล้ว พระนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งคือ จักรทศปี่ตำราโหราศาสตร์ ยังเป็นเครื่องยืนยันพระปรีชาสามารถด้านโหราศาสตร์ได้อีกทางหนึ่ง

เข้าเป็นศานตรสได้ด้วยอีกประการหนึ่ง เพราะเป็นการพรรณนาธรรมชาติภายหลังจากเหตุการณ์สู้รบกับยักษ์กาลจักรลันสุดลง ตัวละครเอกทั้งสองมุ่งหน้าเดินทางกลับอลิคนครอีกครั้ง สอดคล้องกับวิธีการที่พระคัมภีร์สุโธธาลังการแนะนำไว้ว่าให้ใช้ศานตรสผ่อนคลายรสอื่นๆ ที่เป็นรสจัด ในที่นี้เป็นการผ่อนคลายจากเราทรรส วีรรส และพิฆตสรส เป็นต้น ภาวะของศานตรสในที่นี้คือการได้พบเห็นธรรมชาติยามรัตติกาลที่สวยงาม อนุภาวะคือการที่ตัวละครรู้สึกเพลิดเพลินใจ สงบจิตใจลงหลังจากผ่านเหตุการณ์ร้ายๆ มาแล้ว

นอกจากนี้ เมื่อศึกษาพระคัมภีร์สุโธธาลังการลงไปอย่างละเอียดจะพบการกล่าวถึงศานตรสประเภทเสทภาวะ (๒๕๑๒, น.๓๐๙-๓๑๐) เป็นภาวะเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน มีภาวะคืออาการพักผ่อน และมีกิริยาปรารถนาฉะเฉื่อยๆ เป็นต้น เป็นอนุภาวะ ศานตรสประเภทเสทภาวะนี้ปรากฏใน*สรวพลีศัพท์คำฉันท์*ช่วงที่ตัวละครเอกทั้งสองเดินทางจะกลับอลิคนครก่อนที่ยักษ์กาลจักรจะลักพาตัวนางสุพรรณโสภาไป ดังความว่า

เสด็จเนาพิจิตรรณ	อลงกฏิกายจน
เทียมเทพยไพชยนต์	ทิพยรสสุเรนทร
ชีชวนยุพาพิต	ทิศทองทิฆมาร
ดาษดรรการ	คือด่งแก้วดำเกองราย
ช่วยขึ้นพเยยคน	ธสุคนธ์ขจรขจาย
พานพายุรำพาย	รศเร้าลำเนาไพร
โทท้าวธเทียมผม	ภิรมย์ราชเกวียนไถ
จวบจนค่านวริน	รติเยศยามสาม

(ปริมาณุชิตชินโรต, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ๒๕๔๘, น.๑๒๐)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงสายลมเฉื่อยๆ ที่พัดพากลิ่นดอกไม้หอมมาสู่มานประสาธ ทำให้ตัวละครรู้สึกชุ่มชื่น ผ่อนคลาย และชวนให้หลับใหลได้ในที่สุด การพรรณนาภาพดังกล่าวนี้นับว่าสอดคล้องกับแนวทางในพระคัมภีร์สุโธธาลังการดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ทั้งยังเสริมให้ศานตรสใน*สรวพลีศัพท์คำฉันท์*สมบูรณ์เพิ่มมากขึ้นด้วย

รสนววรรณกรรมกับพระอัจฉริยลักษณ์ของผู้ทรงพระนิพนธ์

จากการพิจารณา*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*โดยอาศัยแนวคิดเรื่องรสนววรรณกรรมตามตำราการประพันธ์วรรณคดีทั้งของบาลีและสันสกฤตตั้งได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*ก่อให้เกิดรสนววรรณกรรมอย่างหลากหลายครบทั้ง ๙ รส ดังนี้

ตารางเปรียบเทียบรสนววรรณกรรมที่ปรากฏในสรรพสิทธิชาดก และสรรพสิทธิ์คำฉันท์

	ศุภง- คาร- รส	วีรรส	กรรณา- รส	หาสย- รส	อหฤต- รส	ภยานก- รส	เรাত্র- รส	พิภตส- รส	ศานต- รส
สรรพสิทธิ ชาดก	✓	—	—	—	—	—	—	—	✓
สรรพสิทธิ์ คำฉันท์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่ารสนววรรณกรรมที่ปรากฏใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*มีครบทั้ง ๙ รสตามที่ตำราประพันธ์ศาสตร์ต่าง ๆ แนะนำไว้ เมื่อเปรียบเทียบกับ*สรรพสิทธิชาดก*แล้วจะเห็นถึงความแตกต่างด้านรสนววรรณกรรมในเรื่องสรรพสิทธิ์ทั้งสองสำนวน ผลจากการพิจารณาข้างต้นนอกจากจะสามารถอธิบายเรื่องรสนววรรณกรรมใน*สรรพสิทธิ์คำฉันท์*ที่ได้แตกต่างไปจากคำอธิบายที่เคยมีมาก่อนหน้าแล้ว ยังสามารถใช้พิจารณาถึงพระอัจฉริยลักษณ์ของผู้ทรงพระนิพนธ์ได้อีกทางหนึ่งด้วย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสคงจะทรงพระดำริถึงข้อด้อยใน*สรรพสิทธิชาดก*ว่าเนื้อเรื่องราบเรียบ จืดชืด รสนววรรณกรรมที่ปรากฏมีเพียงศุภงคารรสอันเกิดจากการแสดงความรักระหว่างตัวละครเอกทั้งสอง และศานตรสนอันเกิดในยามที่ตัวละครทั้งสองเดินทางกลับอลิคนคร ลักษณะดังกล่าวไม่ชวนให้ติดตามเพราะขาดสีสันของเรื่อง ขาดการแสดงรสนววรรณกรรมอื่นๆ ที่เร้าอารมณ์ผู้อ่าน ประกอบ

กับผู้ทรงพระนิพนธ์คงจะทรงศึกษาแนวทางการประพันธ์ตามที่ตำราต่าง ๆ ทั้งพระคัมภีร์ สุโขทัยไตรปิฎกและอรรถกถาไตรปิฎกแนะนำไว้ เมื่อทรงพระดำริว่าเนื้อเรื่องของสรรพสิทธิ์ชาดกไม่ชวนให้ติดตามจึงได้ปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องจนสามารถปรุงแต่งสรรพสิทธิ์คำฉันท์ให้เกิดวรรณกรรมครบทั้ง ๙ รส ทำให้เนื้อเรื่องเร้าอารมณ์ มีเนื้อหาชวนติดตาม และให้ความรู้สึกแตกต่างไปจากสรรพสิทธิ์ชาดกมาก รสวรรณกรรมที่ปรากฏดังกล่าวมานั้นมิได้สร้างร่ำรวยอันน่าตำหนิให้แก่สรรพสิทธิ์คำฉันท์ หากแต่ช่วยชูให้เรื่องราวในฉบับคำฉันท์ไพเราะจับใจ เปี่ยมด้วยรสวรรณกรรม มีเนื้อเรื่องชวนติดตาม ทั้งยังทำให้เป็นที่จดจำมากยิ่งขึ้นกว่าฉบับชาดกด้วย นับเป็นเครื่องยืนยันถึงพระอัจฉริยภาพของผู้ทรงพระนิพนธ์ได้เป็นอย่างดี

การพิจารณาสรรพสิทธิ์คำฉันท์ด้วยแนวคิดเรื่องรสวรรณกรรมดังที่กล่าวมาให้ข้อคิดสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมต่าง ๆ นั่นคือ การพินิจพิจารณาด้วยทฤษฎีวรรณกรรมอย่างละเอียดถี่ถ้วนเป็นเรื่องสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความรู้ความเข้าใจอย่างแม่นยำในเชิงทฤษฎี ทั้งสองประการนั้นมิใช่หรือคือหัวใจหลักของศาสตร์ที่เรียกว่า “การวิจารณ์” ซึ่งผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมไทยสมควรละเอียดหรือมองข้ามเป็นอย่างยิ่ง

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชสมณี. (๒๕๔๙). *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, ภาควิชาภาษาตะวันออก.
- ชุติมา เลิศนันทกิจ. (มีนาคม ๒๕๕๕). ลักษณะของมหากาพย์ในสรรพสิทธิ์คำฉันท์. ใน พิระ พนาวัฒน์ (บรรณาธิการ), *การข้ามวัฒนธรรมในวรรณกรรม*. การประชุมวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ระดับปริญญาตรี จุฬาฯ-ธรรมศาสตร์-เกษตรฯ ครั้งที่ ๑, อาคารมหาจักรีสิรินธร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปริมาณุชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (๒๕๔๔). *สรรพสิทธิ์คำฉันท์*. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- พระคัมภีร์สุโขทัย (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ผู้แปล). (๒๕๑๒). (พิมพ์ครั้งที่ ๒). [ม.ป.ท.].
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วาคัญ. (๒๕๕๐). *อลังการศาสตร์* (ป.ส.ศาสตร์, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- วิศาลดรุณกร, หลวง. (๒๔๖๖). *ตำนานดาวฤกษ์*. (ม.ป.ท.).
- วีรชัย ปิยสุนทรวางษ์. (๒๕๒๔). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์สรรพสิทธิ์คำฉันท์กับสรรพสิทธิชาดก*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, ภาควิชาภาษาไทย.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. (๒๕๑๓). *พระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปริมาณุชิตชินโรส*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, แผนกวิชาภาษาไทย.